

Altsasuko *Dermau* toponimoa hizkuntza komunitate eleanitz baten lekuko

Juan Karlos Lopez-Mugartza Iriarte

Egun batez, Axularri laket zitzaion bezala, konpañia on batean, euskaldunik baizen ez zen lekuan nengoela, ekarri zuen solasak, izan zen perpausa, ez zuela, deusek ere hanbat kalte egiten gure euskal arimako, eta ez kulturako ere, nola endogamiaren ateratzearen geroko uzteak, egunetik egunera, biharretik biharrera luzatzeak. Eta on zitekeela, euskarari buruz jardunaldi batzuetan, erdaraz, guztiz ere erdararik baizen ez zekitenentzat, egitea: eta hartan, gurea gizartea eleanitza ez dela dioena oker dagoela erakustea. Eta hala deliberatu genuen, aniztasunaren erakusgarri bezala, liburutto batean, hamazazpi artikulutan partiturik, Nafarroako jite eleanitzaren gainean egitera. *Vascuence y Romance: Ebro-Garona un espacio de comunicación* liburuaren aurkezpenean, berriz, Nafar Gobernuako Hizkuntz Politikako Zuzendari Nagusiak gure erkidegoa komunitate eleanitza ez zela erran zuen. Entzuleen artean harri eta zur gelditu zenik ere bazen, definitzior hizkuntza bat baino gehiago dituen komunitatea eleanitza (edo bederen elebiduna) baita. Berarentzat, ordea, gurea ez zen komunitate eleanitza, hizkuntza komunitate soila baizik, baina soziolinguistikaren argitan ez da ongi ulertzen bi kontzeptu hauen arteko aurkakotasuna. Munduko erkidego guztiak hizkuntza komunitateak dira. Batzuk elebakarrak, bertze batzuk, Nafarroa bezala, eleanitzak.

Jakina, hor nonbait nabarmendu nahi zena hauxe zen: Hegoaldeko guztiok, gaztelaniaz baitakigu, gaztelaniaren hizkuntza komunitatearen zati garela, Iparraldekoak, frantsesez baitakite, frantsesaren zati diren bezala. Izan ere, hauen iritiz euskararen hizkuntza komunitatea ez da autonomia, beste bi hizkuntz komunitate handiagoren, hots, indartsuagoren zati delako. Finean, gurea ez da komunitate eleanitza, gure erkidegoko guztiok elkarren artean ulertzeko hizkuntza bat bera erabiltzen baitugu, eta hauxe euskara ez izaki. Euskara eta gaztelania, euskara eta frantsesa ez daude maila berean eta, hori dela eta, ez dute onartzen gaztelaniaren hizkuntza komunitatea edo frantsesarena eleanitza izan daitezkeenik, beti gaztelania edo frantsesa gailentzen direlako. Belgikako Erresumaren edo Suitzako Konfederakundearen kasua, berriz, ez-

berdina dela diote. Hor bai komunitate eleanitzak izango genituzke. Herri horietako hizkuntzak maila berekoak dira eta hizkuntza komunitate bat baino gehiago osatzen dute denak autonomoak baitira; hau da, ez dira Estatu bereko beste hizkuntza komunitate baten zati. Diglosiarik ez dago. Denak dira berdinak eta nazioarteko erlazioetan nork bere hizkuntza erabiltzen du eta Estatuak berak Estatuko hizkuntza guztiak erabiltzen ditu bere barne eta kanpoko zereginetan. Hau ez da gurean gertatzen.

Madriko Unibertsitate Autonomoko irakasle Juan Ramon Lodares filologoak 2004ko abenduaren 7an artikulua argitaratu zuen EL PAIS egunkarian izenburu honen pean: “El precio de las gramáticas”. Artikulu hartan aipatu teoria hau defendatu zuen eta hemendik, iturria aipatu gabe, edan zuen gure politikariak. Egilearentzat, komunitate eleanitzak –eta, ondorioz, erkidego eleanitzak– maila bereko hizkuntzak baizik ez dutenak dira eta gainerakoak hizkuntza nagusiaren komunitateak dira, eta haien barnean nazioarteko proiektiorik ez duten beste hizkuntza batzuk egon daitezke. Izan ere, hizkuntza komunitate baten barnean beste hizkuntza batzuk aurki daitezke baina bigarren mailan daudenez gero ez dute erkidego eleanitzun bat osatzeko gaitasunik; aitzitik, denak haien artean harremanetan sartzean hizkuntza komunitate horren hizkuntza nagusia erabiltzen dute eta, hori dela eta, hizkuntza nagusiaren hizkuntza komunitatearen partaideak dira.

Lodaresek, bere artikuluan, Miquel Siguanen iritzia aipatzen du makurki eta *La España plurilingüe* (Alianza, 1992) liburua idatzi duenak inoiz eta inola esan ez duena onartzeko prest dagoela sinestarazi nahi digu, alegia, Espainia ez dela eleanitza (Lodares, loc. cit.): “Miguel Siguan –autor comprometido con el fomento de plurilingüismo– reconocía que: ‘La expansión [del catalán, gallego...] encuentra límites por la amplitud del mercado económico al que el español sirve como medio de expresión’. Mi paradigma en este terreno es muy sencillo: España no es plurilingüe, sino que es un país de comunidad lingüística (no es como Suiza o Bélgica, sino como Alemania o Francia *mutatis mutandis*), y el plurilingüismo no podrá avanzar sin desanudar el entramado de movilidad humana, relaciones económicas, comerciales, de comunicación y transporte de bienes que ya se ha anudado en torno a lo que llamamos español”.

Jakina, Miquel Siguanek ez du inoiz ere esan hizkuntza komunitatea dena ezin dela komunitate eleanitza izan. Nola esan zezakeen hori? Etikoa al da egile ospetsu baten irudia eta hitzak kontzienteki manipulatzeko eta erabiltzeko guk esan nahi duguna esan duela irudikatzeko halaxe ez dela hagitz ongi jakinki? Nafarroako egunkari guztietan argitaratu da Nafarroa ez dela eleanitzuna. Zer da orduan? Hauxe jakiteko Lodaresen teoriak irakurri beharko ditugu edo bestela bere ikasle politikari denari galdetu. Horiek denak bildu dira bereziki bere azken liburu mamitsuan, ondoko izenburua daraman honetan: *Lengua y patria. Sobre el nacionalismo lingüístico en España* (Taurus, 2002). Filologoa eta politikaria hizkuntza komunitateaz ari direlarik, ni ere horretaz ariko naiz, euskararen hizkuntza komunitateaz hain zuzen ere. Egun, haien teoriari jarraikiz, ez omen dago halakorik baina, hala balitz, gure artean gaztelaren hizkuntza komunitatea guztiz berria dela onartu beharko dute zeren eta oinez bidaiatzeari utzi zaion arte gaztelaniak ez baitu hainbat tokitan euskara ordezkatzeko gaitasunik.

Halaxe izan da herri askotan. Altsasun, adibidez, duela berrogei bat urte arte. Arantzazura joaten ziren altsasuarrek euskarara jotzen zuten beren otoitz eta solasaldietan, erdararik erabili gabe, orduko hizkuntza komunitate eleanitz hartan euskarak, oraindik ere, toki nabarmena baitzuen.

Aipatua izan da behin baino gehiagotan, Altsasuko euskarak Oñatikoarekin duen erlazio estua. Kandido Izagirrek (1963: 48) *Altsasuko euskeraren gai batzuk* artikuluan honetaz ohartarazi zigun: “Irakurrita neukan badituela alde ontako euskerak Oñatikoekin lotzen duten urkotasun edo aldekotasunak”. *Maiztarra, izeko, ajolabaiku* Altsasuko hitzak dira. *Mugartza* Altsasuko deitura da eta Bizkaialdekoa ere bai. *Mugertza* da Gipuzkoan eta Nafarroan nagusi. Gaur egungo ikuspuntutik begiratuta zaila gertatzen zaigu Oñati eta Altsasu hurbil daudela onartzea errepidez joanez gero bide luze eta makurra baitugu. Automobila leku gehienak hurbildu ditu baina beste batzuk urrundu dituela dirudi. Erronkaribarren argi eta garbi nabaritzen da esandakoa; esaterako, Lescun oso urrun dago errepidez eta oso hurbil oinez. Gauza bera gertatzen da Burundan; Oñati oso urrun dago errepidez baina oso hurbil oinez (loc. cit., 91): “Geo etorri gindán, bidéberriz, pidéberriz geo, oinéz aik eta Oñatiaindo, ee? mistéiyúk ikustaití; Brinkólaá, Jesús, Brinkólaá, aztuik, Brinkólaá, oinéz. Eta geo trénin etórrí gindan. Eta Padré Rikardon aita... alkárrekin gendén, ee? Eta arék esan zegún: Iya nór lenoo fáten dan, zék trenin Brinkólati eta ní oinéz Aráiyaindó eta geo Aráiyatí atzéa oinez onútzaindo. Eta enkóntrau gindán frailiein parin. Aldápa aundiyoí bado bá, Isásikuoi? Urá oinez Aráiyati eta gu trenéz Brinkolati”.

Trena Brinkolatik abiatzen zen Altsasu aldera, oinez joanez gero Aizkorriko larreetara igo behar zen eta zuzenean Araiara jeitsi. Bidea ez zen erraza baina sasoiari zegoen bat Altsasun egon zitekeen trena ailegatzen zenerako; izan ere, trena ere atarte meharretan ezin zen azkarregi ibili. Zegamatik eta Otzaurtetik Probintziako euskara sartu ohi zen Burundako alde honetan (Lizarrustitik ere bai, jakina, baina Alzania aldeko txoko honetaz ari gara oraingoan). Ordea, Araitatik eta Urbiatik Deba Garaiko euskara. Asparrenako eta Donemiliagako herrietatik mendebaleko eragina. Lizarra aldetik hango euskararena. Ameskoabarrengo portutik bidaiariak, artzainak eta laborariak igaro dira, eta haiekin batera izenak, deiturak eta, gerta zitekeen, leku izen solteren bat ere.

Badut neronek ere aipatu eragin horren bi aztarna nire deituretan: *Barrena* (Antonio Barrena Eulatekoa Maria Franciscaren aita eta gure asaba heren Juan Miguel Muguerzaren aitona izan zen) eta *Arramendia* (Aramendia Allin udalerriko herria da, Lizarrako aldean). Hauetaz gainera, badut abizen bat arabarra dena, *San Roman* (Antonia Iriarte San Roman gure aminaren izena) eta lur sail txiki bat Altsasuko *Dermau* aurkintzaren aldean. *San Roman* abizena oso hedatua dago Altsasun; izan ere, Kandido Izagurre jauna Blasa San Roman andrearekin mintzatu zen bere ikerketa egiteko. Antonia-aren ahaidea ote naizen galdetu izan diot neure buruari behin baino gehiagotan, baina aminaren bizitzaz ezer gutxi dakigu oso gazte zelarik hil baitzen erditzean erdimenez. Altsasuko hilerrian ehortzi zuten bere ume hil jaioberria besoetan zuela.

Lehengo egunean Unibertsitateko langile batekin bildu nintzen bera ere Altsasuarra sortzez gure ama bezala, bera ere *San Roman* abizenekoa. Hizketan aritu ginen

herriaz eta toponimiaz eta, finean, *Dermau* aurkintzaz ere. Lagunarte hartan *Dermau* leku izena eta *San Roman* abizena loturik zeudelako susmoa nuela adierazi nion eta bera harritu zen pixka bat eta nire hipotesia azaltzeko eskatu zidan. Nik zera esan nion, *Dermau* toponimotik abiatuta erraz berreraiki daitekeela *D(on)jerr(o)ma(n)o* oinarria baina, noski, jakin banekiela Jimeno Juriok zuzenduriko *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza* lanean, Altsasuko alean, *dermau* eta *dermio* sinonimotzat ematen direla (*Dermau*, s.v.): “*Dermio* (variante burundesa *dermau*) en la Barranca, es el colectivo de *soro*, ‘labrantío’, es decir, *dermau-dermio* designa la parte del pueblo que se rotura, opuesto a *basoa* ‘bosque’. Según se ve en la documentación de las Améscoas, también allí, al otro lado de Urbasa, la variante usada era *dermau*. En Alsasua llaman *Dermau* a todo el término comprendido entre la carretera y el monte de la Barga”.

Jabier Sainz Pezonagak gauza bera egiten du bere web gunean. Ikerle honek ondo leku izenak jaso ditu Ameskoabarrenen: Ekala top. *Dermauaren erdia*, Zudairi top. *Dermauaren erdia*, Ekala top. *Dermaugoena*. Denak, jakina, lat. *terminus* oinarriarekin lotzen ditu. Jimeno Juriok zuzenduriko lanean Eulateko aldaera hauek jaso dira: *Eulate-dermau* (1705, 1740, 1777) eta *Regajo de Dermau* (1993). Ez dut lotura hori baztertzen eta gainera halaxe ulertzen da hemengo herrietan, Altsasuko *Dermau* aurkintza *Dermioa* bezala ulertu da Etxarriko katastroan. Eta Olaztiko *Dermiotxiki*, *Dermautxipia* da Altsasuko katastroan. Jimeno Juriok zuzenduriko lanean, Altsasuko alean, *dermau* toponimoaren aldaera hauek jaso dira (*Dermau*, s.v.): *Dermaba* 1696 [1709], *Dermau* 1701 TCSA, *Dermauba* 1706 [1708, 1710], *Dermau santamarinasoro* 1710, *Dermanoa* 1893, *Dermanbe* 1893, *Dermarcoa* 1893, *Dermauva* 1893. Eta esan bezala, *Dermioa* 1698, Etxarri Aranazko katastroan. Era berean Olaztiko *Dermiotxiki* aurkintza *Dermauchipia* (1714) bezala jasotzen da Altsasuko protokoloetan. Cf. Ergoiena, top. *Dermioa* 1706, *Dermigoa* 1706, *Dermiyoa* 1706. Urdiain top. *Termino chiqui* 1915, *Dermiyochikíya* 1991.

Beraz, *Dermau* leku izena lat. *dominus (sanctus) romānus* oinarritik eratorri nahi izatea ur lasterraren kontra igeri egitea bezalakoa da. Intuizioaren uretan ari naiz eta ez dut horregatik hala dela esango, baina bai, ordea, hala izan litekeela. Kontrakarrean pisuzko argudioak jar daitezkeela alde zurretik onarturik horra hor nire ustea. Izabako toponimia aztertzen ari nintzela izen hau jaso nuen XVI. mendean: *Cimiterio de Señor Sant Ciprian* (euskal hagianomastikan ezagunak dira *Jondonipaulo* edo *Jaundonepetri* moduko izenak). Bitxia da baina gure hizkuntzan *jaun* eta *do(mi)ne* izen arruntek, sinonimoak izan arren, ñabardura ezberdinak hartu dituzte eta *jaun* hitzak bere betiko adiera gorde duen arren bigarrenak lat. *sanctus, sancta* hitzaren lekua hartu du behin baino gehiagotan (bereziki toponimo hutsa denean; Iturmendi, s.v. *Donamariagain*), beste kasuetan, berriz, gorde da (bereziki santuaren izena toponimoaren gainean gailentzen denean; cf. beherago, Aralar top. *San Miel*). Izaban ere *-ano* atzizkiaren eratorrietan *-ao* eta, bereziki, *-au* bukaerak ditugu (**ardano > ardao, ardaui*): *Uturardao* (1578.09.08 Nafarroako Protokoloen Artxiboa NPA, Erronkaribar, 8. karpeta, Hernando George notarioa), *Uturardao* (1586.07.14 id. 9. karpeta). Baina, “termino de *Huturrardau*” (1567.02.12 id. 7), “heredad de *Uturardau*” (1598.10.19 id. 12. karpeta, Hernando George menor), *Guturrardau* (id. id.), “rigacho de *Uturardau*” (1599.07.17 id.), “ter[min]o llamado *Uturardau*” (id.).

Altsasuko *Dermau* leku izenak eta Eulateko *Dermau* leku izenak Urbasako bi isurialdeek lotura estua izan dutela erakusten dute argi eta garbi eta zer pentsatu ematen dute. Leku izenok homonimoak diren bezala beste arlotan ere antzekotasunak egon zitezkeen (gorago zenbait deitura aipatu ditut) eta hizkuntzan bertan ere batarren eta bestearren eragina nabari zitekeen agian, hots, harremanak ustez baino askoz ere sakonagoak zirela pentsa liteke. Kontuan hartzen badugu Ameskoabarrenen euskaraz hitz egin dela XVIII-XIX. mendera arte eta Altsasurekin eta Olaztirekin harreman handia zutela artzaintzarako portu bat elkarren artean dutelako eta errepide baten bitartez loturik daudelako, pentsa daiteke Ameskoako euskara ez zitzailea batere arrotz gertatzen Altsasuko artzainei, gaztagileei edo Urbasako Bentan ariko ziren nes-kame altsasuarrei (bertan lanean aritu zen gure ama urte luzez zerbitzatzen). Lizarraldeko euskara Zuazok *Mendebalekoa* deitu duena zela gogoan hartuta erraz ondoriozta daiteke Urbasa bide on bat zela aipatu euskalki horren eragina Burundan hedatzeko. Baina hauxe ez zen bakarra.

Altzania mendiak Aizkorriko mendikatean sortzen dira Aratz mendiaren iparraldea Arabako eta Gipuzkoako mugan. Mendi hauetako urak Aratz mendiaren hegoalde-tik, alegia, Arabako Asparrenatik datozen Araiako eta Amezagako errekekin batzen dira eta Burundako urekin batera Arakil ibaia osatzen dute. Bitxia da, baina ibar bereko lurak izan arren Asparrenaren eta Burundaren artean espero ez genukeen euskalki muga bortitz bat dagoela bistan da: Arabako aldean *Ilarduia* toponimo nagusia dugu (eta jakina denez, *-dui* atzizkia mendebaleko euskararen ezaugarria da) eta Nafarroakoan *Ziordia* (eta *-di* atzizkia erdialdeko euskalkien ezaugarria dela diogu¹). Muga hau, ordea, ezin daiteke naturala izan. Ibaien isuriek gizarteak eta komunitateak (edo gorago esan den bezala, hizkuntza komunitateak) sortzen dituzte eta goragoko mailako beste arrazoirik ez badago ezin da (hizkuntza) komunitate hori nolana-hi desegin.

On Jose María Jimenok zuzendu zuen lanean esaten den bezala (s.v. *Ziordia*) “XIV. mendearen erdi aldera Don Juan Martíniz de Ciordia zen herriko jaun, zeini gomendatu zion Erregek Arabako mugaren zainketa eta defentsa. Bere garaian Luis, Karlos II. Gaiztoaren anaia, erreinuaren gobernadore zena, saiatu zen Ziordia, Altsasu eta beste zenbait lekutako biztanleak hirigune fortifikatu batean biltzen, Olaztin kokatua eta Villadefensa izena hartuko zukeena (1355)”. Beraz, ibar honetako hizkuntza komunitatea gerra arrazoiak zirela medio hautsi zen menderen mendetan. Araia ibaia, Arakil ibaiaren iturburua azken batean, sakan mehar batetik igarotzen da. Entzia mendilerroaren eta Eginoko haitzen artean. Oso leku gaitza da defendatua izateko eta, agian horregatik, muga atzeratu zen atxartearen sarreraraino, Altzania mendilerroaraino, Ziordiaraino alegia. Baina argi dago Amezagaren eta Mezkiaren artean isurialdeak banatzen direla, ur batzuk Arakil aldera doaz, besteak Zadorraren aldera, herri batzuk Asparrenaren barruan kokatzen dira, besteak Donemiliagan. Bi isurialdeok

1. Izagirre (1963: 51): *arazidiya* “el robledal”; *gastainadi* (ib. 64) “Gaztainak plantatú basúan lanik-e sorúun etzoonín, gaztainadiya plantatú eta...”, *intxordiya* (ib. 67), *irediya* (ib. 68)...

osatzen dituzten lurra herriz josita daude eta asko eta asko lerrokaturik baleude bezala bi aldeetan kokatuta. Haien artean *San Román* dago edo euskaraz *Durruma Done-miliaga*. Donemiliagako Durruma eta Altsasuko *Dermau* erlazonatuta egon litezke eta, halaber, Kanpezuko Durruma eta Eulateko *Dermau*. Egiaz, *Durruma* eta *Dermau* urrunkorra dira guztiz. Bada Euskal Herrian *Sanroma* deitura². *Durruma* aldaera azentuzio mota honekin bat dator. *Dermau*-k berriz beste hizkuntza egoera ezberdina eskatuko luke, *Durruma* baino zaharragoa litzateke, *San Román* toponimoaren azentuzio berbera eskatzen duelako. Ibarreko euskararen hizkuntza komunitatea osorik eta baturik zegoen garaietara garamatza. *Durruma* toponimo nagusiak, berriz, erromantzeak jasan dituen aldaketa berberak jasan behar izan ditu sortu baino lehenago. *Dermau*-k ez du erromantzearen beharrik eta latinetik erator daiteke zuzenean. Ezin da ukatu *Sanroma* aldaerak euskaraz *Durruma* eta *Dorroma* (Urraul goiti, 1898 NTEM) toponimoak eragin dituela, baina, era berean, zentzuzkoa da pentsatzea *Sanroma* aldaeraz gainera beste aukerarik, beste abiapunturik ere bazela, *San Román* bera, adibidez. Izan ere, *San Román* toponimoa oso hedatua dago atzerrian eta Euskal Herrian; Nafarroan, adibidez, herri hauetan kausitu da (cf. NTEM): Armañanzas 1714, Viana 1700, Oloritz 1993, Romanzado 1891, Nabaskoze 1993, Iguzkitza, Cabredo 1829, Genevilla 1703, Agoizko ermita 1900, Villatuerta “Ermita de San Román” 1993). Araban, Donemiliagakoaz eta Kanpezukoaz gainera, Azkartzan eta Ezkerekotxan ere badira beste *San Román* zenbait. Bestalde, Okondogoiena herriak erdaraz *San Román* izena du.

Ezin da, beraz, *Durruma* (edo *Dorroma*) eta *Dermau* loturik ote dauden ziurtatu baina egongo ez balira ere honek ez luke egoera erabat aldatuko. *Dermau* dugu Altsasun eta *Dermau* dugu Eulaten eta Ekan. Honek argi eta garbi erakusten du Burundak eta Ameskoabarrenek zuten erlazio estua. Batean Bonaparte printzeak “Nafar gipuzkera” deitu euskalkian hitz egiten zen, bestean egun Zuazok “mendebalekoa” deituan. *Dermau* San Roman izan edo ez, honek ez du bi euskalkien arteko lotura hau ezabatzen. Urbanan bi euskalkik topo egin zuten eta elkarri eragin zioten. Bestalde, Donemiliagako *Durruma* eta Altsasuko *Dermau* erlazonaturik egon edo ez, gauza da bi toki hauek izenetan ez bada, geografian eta historian erlazonaturik daudela. Burundako mendebaldean Arabako Asparrena dago. Donemiliagako mugan Zadorra eta Arakil ibaiaren iturburuak kokatzen dira. Zadorrak Ebron isurtzen du bere ura eta Arakil ibaiak Argan. Honela bada, Eginotik eta Ziordiatik igarotzen den ibaia berbera da baina (Erronkariarren gertatzen den bezala, Burgi eta Salvatierra de Esca ibai berberaren ertzeetan kokatuta baitaude), geografiak eta gizakiak bere bizitokia defendatzeko beharrak mugak finkatu eta bertan erabili den hizkuntza banatu eta zatiak elkarren artean urundu egin ditu. Hala eta guztiz pentsatzeko da Asparrenan erabili zen euskarak –hau ere mendebalekoa Oñatikoarekin ukipenean baitzegoen– Burundakoan ere bere eragina hedatu zuela. Mendebaleko euskararen eraginaz gainera ezin da ahaztu gipuzkera Ara-

2. Cf. Aras, top. errom. *Valderroma* 1710, *Val de Roma* 1712, *Bal de Roma* 1718, *Balderoma* 1615, *El Portillo de Balderoma* 1702, *Balderoma* 1700, *La Val de Balderoma* 1553, *Barranco de Balderroma* 1993.

lar mendilerroko lurretan barna eta Etxegarateko eta Otzaurteko lepoetatik Burundan eta Sakanan sartzen dela. Eta, halaber, nafarrera bera ere Sakanako korridorean sartzen da Txurregi eta Gaztelu mendien arteko haitzartetik. Batek baino gehiagok galde lie-zaioke bere buruari zein ote zen ibar honen jatorrizko euskara.

Izagirrek (1963: 86) bere artikuluan altsasuarrek oinez eta trenez bisitatu ohi zizuten herriak aipatzen ditu; gehienak mendebaleko euskaraz mintzo ziren herriak dira, haien artean, nola ez, Oñati. Arantzatzura joan ohi ziren erromesengan hango euskarak eragina izan zuen. Bestalde, gorago esan den eta mapan ikus daitekeen bezala San Adriango mendilerrotik (euskaraz *Santatria*³) Araia ez dago oso urrun, Altsasu ere ez. Hona hemen Isabel Larrea andrearen hitzak: “Ai ene!... Aranzazun oinez-turekin ta jostaiyekin iketu gindén eta urréngo góizien lagunok esan genduben: Ba fan berko dáu Oñatitiaurreá misteiyuk ikusiyez Brinkólaa. Eta gue pozá! Sekula trenien yon éz eta trénien fán ber. Ura pozáaa! Trénien, Aranzazua fándá. Ta póoozuk. Ta ailetu ginden Oñatíá eta Oñatiartan jendik mezatí átatzen eta gúu jituek bekela sáldo aundi bát, ámalau lagún, asi gindan kantaitén: ‘Señor; sí señor; de Madrid pintor...’ Bárre dánok. [...] Artan ailetu gindan estaziyo Brinkolaa. Treñaikus gendubenin, úra pozá! Trenien sartú, sagar batzuk ee artu genduzén an bidién, an ee bazén sóbare, ta tíra aik jaten Alsasuko estáziyoa trénien. Ura poza! (–Orduan Oñatitik Brinkolara oñez?– neronek) Oñatiti Brinkolaa oinéz, oinéz, bai. Eztakít zenbat kilometro izein dian, baya an bueltakán-bueltakán misteiyoiok, aldioko bat, ikus genduzen. [...] Ta oinéz, oinéz. Guai automobilien eztuka graziaik”.

Santatriako bidea, halere, makurra zen oso. Beldurra ematen zien arren beldurrari aurre egin behar zitzaion Arantzatzura joateko. Bidean Zegamako lurak oinkatu behar zituzten, Oria eta Urola ibaiaren iturburuak, gipuzkeraren lurak (id. 89-90): “Amásei urtétan amabienbat o neská fan gínda, ee? Ta auri pixkat zakarren da kendu genduzén zerak, ezpartinak eta galtzák eta bustitzeko bildurrák eta segi; ta Santatriati aurréa, así Zeámako estaziyoí eta góra zúzen galdu gabe, galdú bee batére. Ta an bíyorrák eta árdiyék eta alégentziya. Ta Santatria genduzilá da ola tunelan moduko éstu-estuba dána aítza, ée? dana aítzá; eta banáka-banakán fan gíndan, ee? banákan-banakán. [...] Arek bazeruiyen gutako zerúba agértu zala án, zengiti pasáu gendubén an estúsamár, lekú iluná ta aítzá; ta ailáu gindanin altuá án alegentziya: án bíyorrak eta án ardiyák eta an arkumák eta artzáiyek eé alegeré eta guré alégeatu in gíndan. Ta geo dano pasátu eta geo goitbeá así gindan auripixkát-auripixkaát ta ankutsín, májo: ooóndo fan gindan. Ailáu gindanin eliza baindo lénxoko iturriyartaa, ganbela... zerezko arrizko ganbelíí yotén da. Zúk ee ikúsko zenduen báaá? Beláxe doó zerá, Aránzazu. Arútzta jetxiezkeó, yásta. An ankak garbitú eta sekatu pañeluakin eta galtzák jantzi eta elizá. [...] An fraile txikiyak asi zian kantaitán kanta póoolibatzúk... Pentsa zerútik etór ziala aik... Atzékaldeá bairatzeko bildurrak... [...] Geo errósaiyu ta Salbii entzún da ata gíndan eta gaure afaimoduba ein eta goiko ganbaranbatéa, lasto txikiya zoon lekúá. An farol aundi bát gau-

3. Goierrin *Santatri* (San Adrian) deitzen diote Aizkorrin bizi den jeinu bati (ik. Buber-en web gunea).

ba pasatzeko. Bérrogeirenbát ero géiyoo án Etxárrikotá Úrdingo tItúrmendiko ta Ba-káikuko ta emekuk, dánok emekúk ta dánopatin Burúndakuk”.

Eibar aipatzen da (id. 49): “Semiek aunditu zienién nec gizonak zazei Eibárrea ofiziyu ikestea; au aizkeneku don nekazantzi emékua. Ta Eibarren ikes zein ofiziyuá eta guái bi seme... plántxak itén tubei, ‘fabrica de planchas’ dukéi eta bútanó eta ká-zuák eta órnilluák eta nezesidade gúziti iten dei laná”.

Etxabarri (id. 61): “Eyiz akordatzen sutan nola il genduzen Etxabarrian zaku-pi-lak, iketzak?”.

Zumarraga (ib. 62): “Eta faten gindan Santamartiritáa eta an meza-diruba osasuna eta bakiandako emán, ganaubein suerte oneakó eta faten gindan geo oinéz zereá, ba-suk aurreá Zumarragáa eta San Pedron bezela bazkaiyakin jéndia”.

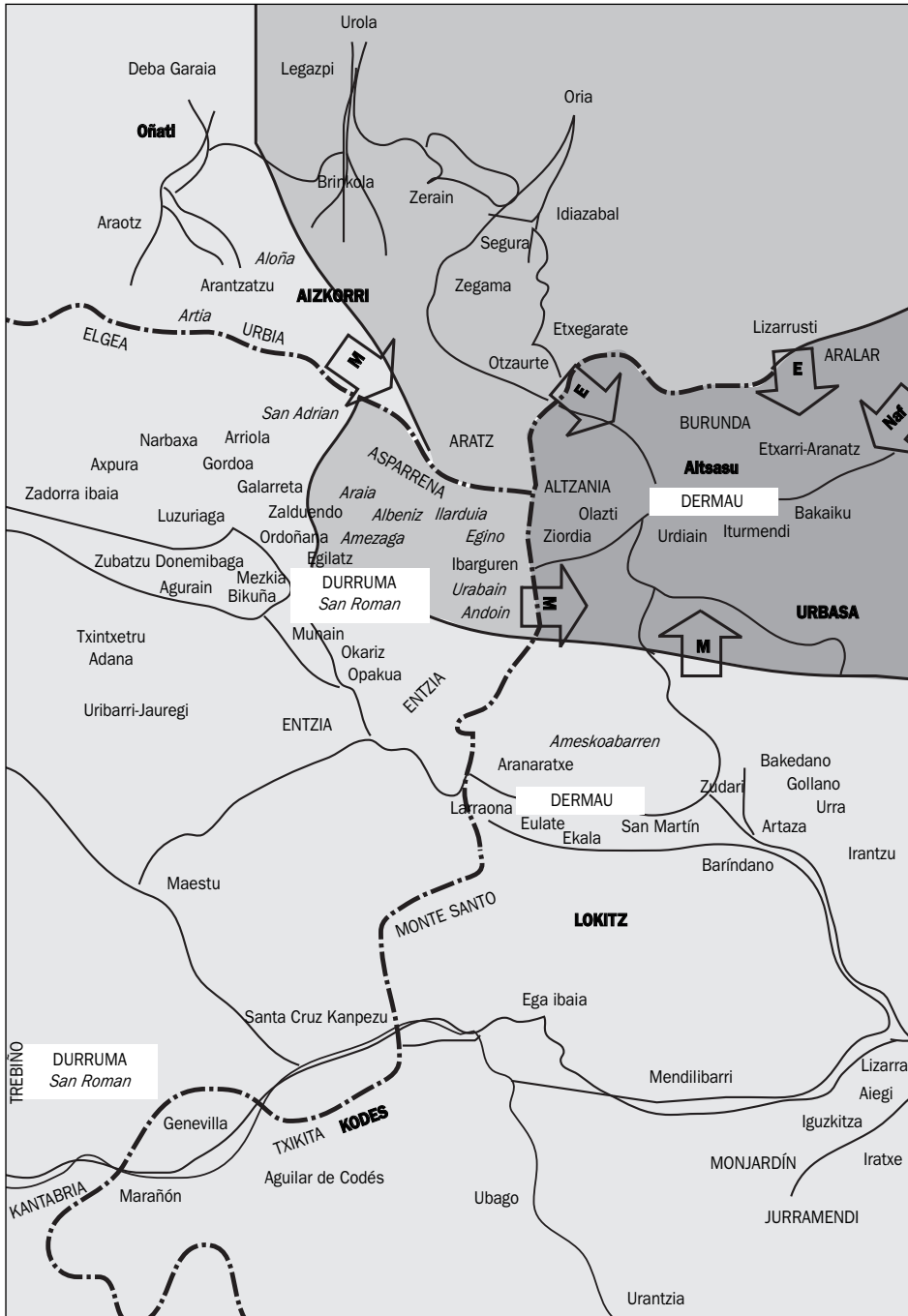
Araia (ib. 64): “Iketzetaa fan eta gertau zait naurí, fan iketzetaa Araiyaiko, ee? Ta iketza deskargatzen zeguein an Araiyaiko fabrikako”.

Loiola (ib. 83): “Urrengo urtin geo fan ginan Martíreeta. – Erromeiya iten genduben guk. Fan San Inaziyoa etan konfesau ta komulgatu ein eta tíra gosaldú ta Santa-martiritáa”.

San Miel (id. 89): “Fan gindan Uberteaino, Uerte Arakileaino fan gindán, San Mí-elaa. Tan San Miel ortan yon gindán eta urreina jatxi gindan Etxarria. Etxarriko feriyék Ama Berjina Errosaiyoko egunien. Musuba grabitu errekán danok eta an pixkat moldatu ta Etxarriko plazan án dantzan, gústoa alee, dánok”. Sakanatik nafarrera sartzen da Burundan; antzinatean noraino iritsi ote zen ordea? Ziordiatik haratago? Nafarreraren lurrak ote ziren guztiak?: *esanen dugu* (id. 58): “Guk esáin duaú txuletat atatzéko, zuk eztezúla nai oiléskoiken”; *esanen dot* (id. 68): “Esain dot?”; *fanen gara, joanen gara* (id. 64): “gaurok bakarrik fain gaa”; id. (92): “bidien fáin gaa afaiya ta bendubaitén”; *izanen hintzen* (id. 65): “Ona izen baitz etxeako izein yitzan; ez da izanen gutxitxo eztaizein?”; *postu eginen litzateke* (id. 63): “Bazendei klinikan aldioko bát jendi póztu inen litzake”.

Lizarrara ere joaten ziren erromerietara (id. 92): “Asiko naiz esaten? Besterromei-yetéa fán gaá. –Eskúrsiyú, eskúrsiyú– aizpak. –Izketan eztakigu ondo-ta. Frailik ekar zegubein mandatubá ia nai genduben eskursiyoa fán, Estéllaa. Bueno ba, bayétz. Fan ginden emeti fránko jendé automobila béte, Alsasutí eta Olázititi. [...] Andi bueltan fan gindan bazkaitaà Estellatíi Urbasáa. Urbasortan bazkaldú eta geo errosaiyu entzún eta zapitan Alsasúa etorri gindan. Baya portubarrek ikera ematen zeen, ura ikusi-ken an goitibeakuik. Portu gaiztuá Alsasuko portubaú, ikera ematen zen”.

Aizkorri da mendirik aipatuena (id. 49: “Aizkorriti zatozin guztiyak”) eta Arantzazu beste edozein herri baino gehiago aipatzen da (id. 51: “Aranzazun yoník noó”). Eta oinez, beti oinez, errepideen abiadurak hurbil zeuden herriak urrundu baitituzte (id. 51-85): “Oinez obetoó, automobilak galteiten. [...] Zetakozu automobila? Automobil artan sartu ta mareatú eta án tubenak etaetzubenak bota bér. Zétakozú autómobila? Garbien-garbiená pausoz da diyun jendia; pausóz, pausóz. Aunke pixkat nekatú gorputza sáno diyú. Bea automobilián? Automobilian gáixau itenáiz ni; nik eztot nai automobilik; óinez, óinez”.

Bibliografia

- Izagirre, Kandido (1967): “Altsasuko euskeraren gai batzuk”, *Anuario del Seminario de Filología Vasca*, I, pp. 45-97.
- Jimeno Jurío, Jose María (zuz.) (1994 eta ond.): *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza. Toponimia y Cartografía de Navarra*, Nafarroako Gobernua, Iruñea [NTEM laburduraz aipatua.]
- Siguan, Miquel (1992): *La España plurilingüe*, Madrid, Alianza.